

8-апр

ГЕНЕТА

ЛИСТИ З КРИМУ

Ваше

ВИДАВНИЦТВО ПИСЬМЕННИКІВ

БОРИС ТЕНЕТА

ЛИСТИ З КРИМУ

ОПОВІДАННЯ

В-ВО „МАСА” КИЇВ

Друкарня Київської Філії Книгоспілки
вул. Свердлова, 8.—Зам. № 442.
Київ. Окрліт № 994.
Тираж 2000.
1927.

Пам'яті моєї сестри

МУСЕМА.

Мла впилася в землю. Сонце впало за обрій.
А на обрії плаче скучерявлене море.

А над морем стрибають хмари. п'яні хмари
стрибають і плаче скучерявлене море... Вітер
вогкими лапами розчісує жовто-червоне листя
на винограді.

Вітер хмари збиває у купу і жменями кидає
в небо і рве.

Вітер з моря!

Значить, буде буря вночі, значить, буде
всю ніч світитися море і дзвонитимуть скелі
до самого ранку, до самого ранку ридати-
муть у млі, і вночі буде буря.

От в-останнє китайкою вечір майнув на
горах, згас, а вітер шумить, золотиться черво-
ним листом і грає.

Золотиться і грає...

І вона була золота... Правда, вона була хо-
роша?

Саме отут проходила вона і загубила ху-
стку, саме отут загубила хустку вона, як про-
ходила...

А сталося це так.

А зустрівся я з нею так.

Уявіть собі: стежка, вузька, тверда і згадуюча над проваллям. Унизу ліворуч море, праворуч скелі й небо.

Зелене море і сірі скелі.

А стежка оперезує гору. По тій стежці одному лише можна пройти і перш, ніж ступити, то треба гукнути: щоб не зустрітися. От.

А ми зустрілися. Я до скелі, припав, розставив широко руки, а вона мусіла пригорнутися до мене і обняти трохи. Так легко пригорнулася вона, а я широко розставив руки!

Це був момент, але я відчув кріпкі, маленькі груди, і дихання її було на щоді в мене...

Щось гаряче обгорнуло мене, а дихання її метеликом зачепило уста і щокі.

Іноді хвилина—як вічність! І коли вона майнула за зворотом спідницею, мені здалося, що знаю її сто літ.

Майнула вона спідницею і зчезла, а я стояв, широко розставивши руки, дивився... і здавалося мені, що музика заграла в скелях, піднялася у груди і заповнила цілий світ.

А море билосся внизу під ногами і дзвеніли весело скелі, а сонце сміялося золотим сміхом...

Ввечері я знов побачив її. Вона співала з морем, і я прийшов. Правда, чудно, як я взяв, що то вона співає над морем, коли я

ніколи не чув її голосу? Чудно... Її голос був такий схожий на теплий живіт і на маленькі міцні груди...

Вона-ж не почула моїх кроків—може вона й не чекала мене?—і коли я прийшов, вона не оглянулася.

А коли я сів коло неї і обгорнув її у шинелю (щоб не було холодно їй), лише тоді вона помітила мене.

— Ах-ха!—сказала вона від несподіванки, певно, а потім додала щось сердите-сердите по-татарськи й відсунулася. Відсунулася від мене вона, встала і пішла.

А хмари п'яні були, і скучерявлене море грало, і пішла вона додому по тій стежці, де зустрілися ми раніш, а я пішов слідом.

А коли вона помітила, то побігла.

Побігла вона, а я за нею, і здавалося мені, що то вовк жене дику сарну.

А море шуміло унизу далеко, глибоко, і коли бігли ми, вона загубила хустку...

Хустку загубила вона, а я знайшов!

А вітер з моря хмари на хмари шарами клав, і темнішало вечірне море.

Темнішало море, а ми бігли по стежці вниз. От хрюпнули двері, а я виліз на самий верх скелі і дививсь на саклю її униз... От у вікні світло майнуло, і дівоча тінь на стіні захиталася...

До вікна підійшла і почала повільно зачісувати косу...

А море билося люто в беріг, а море цілувало скелі і сердилося. Сердилося море, що далеко вони, що не дістати йому до гори.

Таке прокляте це море! Всю ніч не дало заснути мені й на хвилинку!

* * *

І були ще ночі бурхливі осінні...

Я над морем сиджу і слухаю ноктюрни. І її чекаю... Немає... Витягаю хустку. Роздивляюся.

— От-тут повинні бути скроні її, тут чорна коса...

Розгортаю, показую вітрові—Гей-гей. А вітер починає цілувати, обгортає і крутить.

Тоді я ховаю в кешеню. Хитрий вітер!

Я знаю... але ти більше не побачиш хустки! Ні! Всміхаюсь.

Досить того, що й так він кожного разу з нею, як ганяє вона на гору кози. Ні.

Так сидів я і чекав її, та вона не приходила. Іноді приходили знайомі.

— Чого ви тут сидите? Так холодно й вітер...

— Так,—казав я.

— На дворі вітер, і бризки до вас долітають.

— Гм,—відповідав я.

Тоді вони тягли за руку й кричали:

— Ходімо до хати!

Але я виривався. Чого вони прийшли? Яке їм діло? А що, як я їх пошлю під-три-вітри? А?!

Я кричав ще щось, і вони ображено відходили. А я сидів і слухав, як свище вітер в скелях. .

* * *

А далі.

Сталося це так. Я став різати виноград до Алі-Шаїба. Це-ж правда, я не знав, що й Мусема буде там. Хіба те, що вона в той день стояла коло контори, було доказом?

Ви ще може гадаєте, що у Еффенді-Смаїла я одержував більше, як у Шаїба? Яка дурниця!

У Шаїба я одержую не менше. Може, трохи менше, зате праці менше. От!

Ну, й от! Цілий день я бачу її постать і засмажені, золоті руки. У неї велика, чорна коса.

Я ріжу, а вона носить. Ми в парі.

Ви ще, може, подумаете, що це я нарочито зробив так? Ні, ні! Запевняю вас. Це—випадок.

Коли нахиляється вона, я бачу її ноги—вони теж стрункі й гарні.

А вечорами, коли знов бився вітер над морем в конанні, ходив я на виноградник і чекав її там.

Я лягав на землю і, повертаючись на спину, смоктав гроно і здавалося мені, що то я цілую її.

Знов співає вона над морем і знову прихожу я і обгортаю її. Вона не каже нічого й хоче встати. Я однією рукою держу її міцно,

а другою тягнуся, щоб зірвати гроно. Зірвав і протягую їй.

І сталося так (як це сталося так?), що я спіймав її руку, лише доторкнувся до неї...

І от, як там на стежці, припала вона до мене (зацепилася за корінець, мабуть) і обняла мене...

Почув я її плечі коло моїх, а очі були до болю близькі; переплуталися тілами ми і уста коло уст забилися.

І така коротка була та ніч!

Хто це каже, що осінні ночі довгі й холодні? Ніч була така коротка й палюча.

І як люди брешуть! Як...

* * *

Ранком ми знов були в парі і коли дійшли до того місця, я подивився на неї, а вона, легко піднявши кошика, засміялася мені...

І були ще вечори бурхливі, осінні, швидкі... Я щільно загортаюся у шинелю і чекаю її. Чую легку ходу і голос:

— Ау!

— Ау!—відповідаю.

Так балакали ми рухами, поцілунками, очима. Брала вона у рот гроно, а я по ягідці добрався до уст... Коли залишалася одна ягідка, вона швидко ховала її, а я шукав... Так балакали ми між собою. І були в нас довгі бесіди і короткі ночі...

Я взнав, що вона любить, як синіє виноград на червоному тлі, що вона слухає море і розуміє мову його...

Багато я взнав. Я взнав, що у неї маленькі, теплі ноги, круті плечі, і хитрі, швидкі руки...

Я взнав, що вона хороша, золота...

І на зріст вона була не велика, так що, коли я стояв рівно і вона хотіла поцілувати мене, то мусіла підстрибувати...

Вона так смішно підстрибувала, ця Мусема!

Так ми різали виноград. Вже й останні зимові груші зірвали. Вже й вино почали душити і роботи не стало.

Раз увечері я сказав їй, що їду.

Вона довго не розуміла. Вона була така чудна й хороша—ця Мусема!

Все питала вона, чи скоро-ж я повернуся. Я сказав, що ніколи, мабуть. Тоді вона заплакала, а потім засміялася. Сміялася, а з очей сльози бігли...

Сказала, що в Бахчисарай піде, бо дома її віддадуть за когось, а вона не хоче...

І коли прощалися ми, синій вітер рвав небо, і билося в тузі білою гривною море об скелі.

Я поїхав...

* * *

От через три роки знову іду по тій самій стежці.

Тут вона бігла і загубила хустку. Там співала вона, а я прийшов. А он там, внизу де тополі рядами, виноградник Шаїба... там я її цілував...

Ліворуч провалля і море, праворуч—скелі.

Проти мене іде жінка і кози жене. Бачу, що жінка, бо хустка не так зав'язана. Знов, як тоді, я до скелі припав. Кози пройшли. Жінка стала, і очі зустрілись.

— Мусема!—я скрикнув.

А вона очі рукою закрила, похитнулась... Я чув лише—ах!

Дві хвили шуміло провалля і стогнали кущі.

Потім тихо. На горі сиротливо кричать кози. Унизу грає море і вітер сміється. Біжу вниз, зриваюся, падаю...

Вже темно стало. Вже ніч покрила чорним крилом гори.

— Мусема!—кличу я.—Мусема!—та не чуть відголосу. Лише на обрії миготять червоні маки і шумить скучерявлене море, а над ним стрибають хмари, п'яні хмари стрибають і плаче тужливо вітер.

А тут тихо, мертво. Я шукаю її живу, чи мертву і кличу...

Мла впилася в землю і мій клич б'ється об скелі і тане в міжгірних проваллях...

Г О Л О Д.

Ви гадаєте, що легко писати оповідання? Якби-ж-то так? От вчора, чув я цікаву розмову одної панночки... Яка рація їй поступати до інституту? (не біда, що й не прийняли). Пройде вона курси машиністки-друкарки і за допомогою Івана Семеновича (це технік, що підчас ленінського набору проліз у партію; вона спочатку навіть не повірила, щоб такий солідний і т. д.) улаштується на посаду й стане комуністкою. Не комуністкою, власне, а партійною.

От, хотів написати на цю тему й мораль ще додати хотів, що, мовляв, через таких і все діло псується, не пускайте таких шкурників до партії!

Хотів, та нічого не вийшло... На пустий шлунок не напишеш! Я кинув цю справу й тепер лежу на пісочку догори черевом і прислухаюся до шлунокової музики. А він—гомонить:

-- Тепер вже дванадцята година, а ти дав мені невелику роботу лише вчора один раз о четвертій годині, а сьогодні ще й не давав.

Він завжди бурчить, отой шлунок! І коли даєш йому, коли напихаєш по саму горлянку, і коли не даєш нічого 20-30 годин... Він все бурчить.

Я дивлюся на нього... власне, не на нього, а на запалий, засмажений живіт... починаю гладити його, але він не вгаває. Сердюся.

— Чорт забери, нарешті, та хто-ж для кого? Чи шлунок для людини чи людина для шлунку?

Це важливе філософічне питання, розв'язання якого принесло-б спокій. Але моя слабка голова не може довго зупинитися на якій-будь проблемі... ще раз полощуся в морі і йду додому.

О, щастя завжди приходиться випадково... от назустріч іде бабуся, звичайнісінька собі бабуся і... хто-б міг гадати, що це моє щастя?!

Я був у цьому самому костюмі, ця-ж кепка, ці-ж черевики на босих ногах.. Шлунок мій хрипів, як дірявий паровий казан; я-ж намагався заглушити його „Комуністичним маніфестом“. Читав уважно, читав пильно. Хтось сіпа за руку: бабуся стоїть, дивиться на мене жалібно й каже:

— На хлібця!

Я здивувався, але взяв. (Не що дня-ж на вулиці хліб знаходять). Коли-ж відходив, то почув, як вона зверталася до когось і казала щось про „блаженного“. Грім і блискавка! Але це не важно. Важно те, що я знову можу піти на море. (На біржу завтра!). Воно, як голодний пес, лиже мені ноги. О, мій вірний песе! Я-ж, його воло-

дар, брудний, як свиняча нога, лежу в позі босяка Максима Горького, доїдаю хліб. Кусень був здоровенний.

Власне кажучи, лише через це я й пишу, бо для мене хліб—що вугіль для машини.

Я це знаю з власного досвіду.

* * *

Це моє нещастя, що я—та машина, що му-
сить писати. Поки не їм, не пишу, як з'їм—
починається... Сказано стрибають думка за дум-
кою, летять, плутаються і я опиняюся в стані
собаки, що силкується спіймати свого хвоста.
Правда, коли довгий хвіст, то... але для цього
треба обідати що-дня...

Вам може чудно, що я в 1925 році гину від
голоду. Правда, але мій номер на севастополь-
ській біржі 8524. Розумієте? А потім мене на
роботу в сухому доці комісія не пропустила;
тих, що бажають—дуже багато, так що беруть
перебираючи, а потім... Та що там, не про все-ж
усім і казати...

Вечір. Над хмарами хмари мости розгорнули.
Над тим боком затоки туман.

Як той сивий туман, надходить важка, от-
руйна нудьга. Без усякого догляду думки сну-
ють то важкі й тупі, то ясні й гарячі, як бли-
скавка.

Повз вікно хтось несе білий хліб і кавун...
— Ех, якби та мені цього кавуна!

Але-ж сьогодні у одного знайомого, коли я прохопивсь, що майже нічого не їв, на запросини з'їсти—відмовивсь. От дурний! Я сиджу і гірко нарікаю на себе.

А вечір зорі розсипав... От іде дівчина, дивиться, певне чекає когось.

Дайте, ах, дайте мені шматок хліба, я-б написав про дівчину, бо... я більше не можу! Я не можу не написати про неї!

Що я зробив кому?

* * *

Шлунок, ніби лютий звір, вив і кусав. Під горло підходив кислий шар, а голова крутилася. Я лазив по всіх куточках і шукав шматків і недогризків.

О, я тепер став хитрий!

Коли іноді я дістаю хліба, я завжди залишаю шматок, правда, невеликий. Я вгортаю його в папір і закидаю далеко в куток, а як хата рідко коли підмітається, то завжди знаходжу де-що... Загортаю я для гігієни.

Але сьогодні не було нічого; клята хазяйка підмела ще ранком. Я це взнав зразу-ж, як вліз у вікно; мої папери були складені акуратно, а віник стояв у кутку...

Сьогодні буде одна з тих ночей... В такі ночі я пишу великими літерами на шматках паперу. Думка загострюється, нишпорить по всіх кутках, витягає старі спогади, без жалю критикує все дороге й рідне...

Але рука не може всього написати: так швидко, як у бурю, несуться думки...

В такі ночі я проклинаю й вию.

— І нащо поїхав я до Криму!? Добре лікування легенів! Тут, без роботи...

Потім приходиться криза.

Лягаю на підлозі, на рядні (бо хазяйка забрала всі речі), очі в стелю... Як на екрані пройшла ковбаса, хліб і кавун... це — початок. Зараз за вікном буде око... Я вже знаю наперед увесь програм. Це око убійчо-вперто вдивлятиметься в мене і буде розглядати, вивертати мій порожній шлунок... Воно не мигне, не змінить свого виразу. Потім, коли я зовсім знесилюся від цього проклятого погляду, прийде хто-небудь.

Я лежу й міркую: якщо прийде стара жінка, це погано, бо буде примушувати мене сідати до столу й писати...

А коли прийде дівчина, то сміятиметься і плакати наді мною буде...

Хтось на голову поклав обруч і душить з усіх боків, а по ньому невідомі бондарі клепають...

От розчиняються двері. Хто-б це? Над головою схиляється знайоме обличчя.

Це Варя.

— Що з тобою?

— Голова болить просто...

— Чи підемо на історичний?

— Підемо.

Унизу місто драконом лягло... І далеко голонний кричить пароплав.

— Чи будеш їсти?— питає.

— Хм... Можна. Дай трохи,—кажу байдуже, а всередині—полум'я. Кусень хліба й яечня ще зають, як у прірві.

— Ще?

— Ти, може, сама будеш їсти?

— Ні, не хочу. Для тебе принесла.

— А хіба-ж знала ти, що їсти я схочу?

— Їж собі. Хоч зо мною будь щирим.

— Ну, добре. Ще є?

— Є ще диня й хліб.

— Буду щирим: це мало, ще-б пару яець, дві, три дині і хліба... хоч з фунт.

Зорі вже так посміхаються хитро, миготять, а шунок, як лев після вловів, заснув і уркоче...

* * *

Я в степу. Лежу й солому жую.

Це не їжа, а все-ж... коли слина перемішується з соломною, ковтаю: шунок на хвилину затихає...

Жуючи повертаюсь з степу. Зустрів знайомих і зайшов до них. Певно, я їв не звичайно, бо всі дивилися здивовано, тоді я пояснив жваво:

— Бачте, пішов я ще зранку у степ, та забув узяти гроші, а вертатись було неохота...

А йдучи був п'яний від їжі. Це я почув, як доїдав останню скибку кавуна. Тепер, широко розставляючи ноги, я іду і міркую:

— Хіба щастя в їжі?

Ніч усе більше ясніла, місяць дряпавсь все вище та вище — стискую руки і звертаюся до нього:

— Ми ще повоюємо!—погрожую кулаком і обгортаю дерево ніжно-ніжно. Мені здається, що це та дівчина, що приходить до мене; ні, це — Варя. Все рівно, всі однакові. Раптом хтось кличе:

-- Чого кричиш?

Я—кричав? ні, ні, то йому почулося...

Але той підходить. Це міліціонер. Придивляється. Обличчя молоде, безвусе... Мені стає весело і я шкирю зуби: гр-р-р...—як пес. Той відскакує й хапається за рушницю.

— Хто ти?—чую я зляканий голос. Заспокоюю, даю закурити, і він відходить...

-- А добре-б було заснути хоч на хвилину! Ні, не можна, додому треба. А вдома вікно зачинене; це один з чергових номерів хазяйки. Вона мене виживає. Стукаю, поки не відбиваю кулаків. Відчиняє, бурчить.

Прокинувсь у дев'ять. Ну, їсти ще не хотиметься годині зо дві: велике діло звичка! Через це можу де-що написати... Сідаю й пишу, але з голови не вилазить ні однієї думки.

Починаю лаяти себе: не допомагає. Тоді лагідно вмовляю:

— Ну, ну, треба-ж написати... Що-ж ти даремно вчора їв?..

Так, так, тобі зовсім не варто давати їсти, бо ти однаково нічого не пишеш.

Хитаю головою, докоряю. Ні, сьогодні діла не буде... і, здається, час на біржу. Чергове чекання...

* * *

А біржа гомонить. Там баби лаються, а там міліціонер зганяє когось з парканчика.

— Зійди, кажу тобі!—кричить він.

— П-ш-ла!—відповідає той.

— А, так ти що? Злазь, кажу!

Але в цей момент відчиняється вікно й чути голос:

— Слюсар-водопроводчик!

— Є!—Є!

Десятки рук простягаються, штовхають один одного, лізуть. Картки відбирають. Одну залишають, решту повертають, щасливий відходить, крутить цигарку й закурює. Інші знову чекають.

Курять, лускають насіння, лаються і провадять приємну бесіду:

— А, вона, стерва, з іменним...

— Знаємо ми!

— Куди лізеш?

— Я, братва, вже чотири роки ходжу у цю нукалку, чорт-би її задрал!

— Гей, чоловіче, ногу віддушив!

— А ти чого розчепірівсь, як корова?

— Го-го!

— Тю-тю!!

— Товариші, тихше... Граждани, не налягайте,—глас вопіючого в пустелі.

— Ід-ди до такої-то матери!

— А ти що? По зубе хоч?

— То-то...

Стою, очманів... Нарешті, чую:

— Штамповщик-картонажник!

О, щастя! Я один подаю картку. О, радість!

— Штамповщик, штамповщик! — кричить хтось, — тут тільки що був ще один!

— А вам яке діло? — кричу я люто.

— Ванька, а, Ванька, йди! Штамповщика кличуть!

Приходить Ванька. дає картку. Його номер менший і мою картку повертають. Свинство! Питаю:

— Чи не будуть ще викликати?

— Ні, на сьогодні немає...

Іду геть. До кого-б його піти? Ні, сьогодні краще пропустити день, бо ще трохи є грошей. Так, так... піду, коли зовсім буде погано.

А сонце пече, аж страшно. Слабий я. Як штампувати буду? Завжди так, як з'їм трохи, так і немає сили, а здається, що повинно-б бути навпаки...

* *
* *

З біржі я пішов у міський сад. Був, поки почали вигонити безбілетних. Повертався, уже смеркати почало, А на розі Нахимовського й Великої—кафе. Музика грає, а люди їдять. Як вони можуть їсти так поважно, потроху... І їдять вони таке жирне. А мене вже нудить від жирного.

Такий жаль! Вчора мене частували салом.
Ах, такий жаль! Я не міг їсти! Стає боляче
до сліз: я не міг їсти сала!

— А що, якби зайти й показати їм дулю,
таку суху і тверду, жилувату! А отого, з чер-
воною шиєю, накрити тарілкою з супом!—при-
ходить дурна думка... Вона чортиком шепоче на
вухо і гвинтиком залазить у саму середину.
Вона штовхає ноги, але я сперечаюся:

— Ні, ні, — відходжу як-найдалі. Почуваю,
знову буде на мене дивитися око... а, можливо,
що я напишу вірша, я-ж під'їв трохи!

Я непомітний, невідомий, іду по вулицях
І на обличчях читаю щось...
Я весь обідраний, голодний, хворий я
Іду хитаючись, але в грудях життя...

Зустрічаю багато я: тисячі.
І при світлі холодного місяця,
Вдень кудись поспішають вони,
— А куди, для чого?—
Не спитав я нікого,
Бо не хтів.

Я візьму їхні душі і виверну,
Потім все їх болото, всі муки,
Всі їх рухи з'єднаю у звуки,
Заспіваю.—
А для чого?—
Не знаю.

Я мушу.. я змалюю їх душу.
Інших прикую диким реготом,
А до інших підійду я ніжно,
Ніжно, ніжно, і щось дивовижне

Роздвіте, як лілеї... і чи зможу-ж я, скелі
Чи зворушу?
Всіє єдино—я мушу!

Я не буду дивитися в вічі,
Бо ясні і холодні, як ночі,
Завжди брешуть ті очі,
Сміючися, брехливі і в горі,
Брешуть очі... неначе...
Що-ж я плачу?..

Я стою й пишу, хтось здивовано зупиняється
й роздивляється на мене. Хтось штовхає і прохає
вибачити. Але мені байдуже, я знаю, що на
сьогодні не буде ні ока, ні жінки, ні дівчини,
бо я вже розрядивсь. Голова працює весело й
легко, шунок трохи... але не людина для шунок-
ку, а шунок для людини!

* * *

Ранком грошей дістав. Без усякої мети, за-
клавши руки в кешені, я вештавсь базаром.
Коли це до мене підійшла якась пані й по-
просила понести кошика додому. Я відніс і
одержав за це п'ятнадцять копійок. Цілих п'ят-
надцять копійок! Це було так дивно, так
чудно, що я не знав тепер, що робити...

В Робкоопі ковбаса є... Іду туди, але там
чортові прикажчики бачать, що я куплю лише
 $\frac{1}{4}$ хунта. Вони відпускають иншим і ходять
мимо мене з задраними високо носами. Але я
чекаю. Нарешті:

— Скільки за хунт цієї?

Я не можу докінчити, рот повний слини.
Ковтаю й чую:

— Сімдесят копійок.

Повертаюся й виходжу знищений.

* * *

За ці три дні написав двоє оповіданнів..
Ех, якби кожен день так їсти! Три дні по п'ятнадцять копійок на день! Це дві дині і два хунти хліба.

А тій пані, що дала грошей, хотів присвятити вірша.. Але вона була така товста... Якби вона важила хоч-би на два пуди менше, я-б написав... Такого вірша, такого... Справді!

Зустрів знайомого. Випадково сказав, що йду у степ до ночі.

— А коли-ж ви обідаєте?—спитав той наївно.

Я пояснив, що ніколи не обідаю.. Він здивувався і ніяк не міг зрозуміти. Бідний! Певно він ніколи не був без роботи!

А в руках у мене була книга, він спитав, що то за книга... Я посоромився сказати, бо була то „Книга для хозьяк“...

Я приходжу в балку, лягаю під тінь і розкриваю книгу. Кладу в рот шматок хліба, малий, манюнький, і читаю:

— На вісімнадцяте червня; перше:

„Червоний борщ із сметаною“.

Друге:

„Свинячі котлети... з горошком“.

Я смакую свинячі котлети хвилини дві й шукаю очима далі:

На третє:

„Компот“.

Це мені не до вподоби, і я читаю далі:

На десерт:

„Кофе або морожене“.

Це краще, але полуниці з молоком ще краще!

Ні, ні, краще всього кусень чорного хліба з сіллю й цибуля!

Читаю меню на дев'ятнадцяте, двадцяте, двадцять перше; читаю, поки не стомлюся від їжі й не засну.

* * *

Знов заробив п'ятдесят копійок. Коли буде так і надалі, то я стану повністю нормальною людиною. Грошей вистачило на три дні, бо дозволив, з надією на краще, трохи гульнути: купив білого хліба й баклажан. Ці дні використав на переписку та приборку. За останні дні кімната стала, як свинюшник; сам ходив брудний і обдертий. Помив підлогу і виправ та полагодив сорочку й штани. Як я міг ходити такий брудний? Згадав: коли людина потопає, не жалкує, що вода не солодка.

А тепер я буду інший: розчешу волосся й що-дня вмиватимуся... А поки що... вмивався, як Варя приходила.

А надворі вечір, ніч, день... В голові птахи літають і хтось у кеглі грає, в грудях ніє...

Лікар учора казав, якщо буду так жити, то не більше як рік протягну, хоч би і в Криму... Ну, як усі лікарі, він, звичайно, бреше...

По стіні дряпається павук...

Кажуть, дикуни їдять павуків... Невже й вони такі голодні?

Павук, ох, якби він був трохи більший! Я підводжуся і кричу:—хоч трохи!—і злісно б'ю павука.

На стіні залишається чорна пляма, і ноги ще дригаються...

Я стою й сумую над ним.

— Павуче, мій павуче!

— Дикуни їдять павуків.

— Мабуть, там павуки великі, великі...

— І чому я не дикун?

Сідаю, з очей лється вода, вона солона... Встаю й кажу рішуче:

— Пролетарій не повинен плакати, хоча й голодний! Пролетарій ніколи не повинен занепадати духом!

Мотаю головою й кажу:

— І який це дурень сказав?.. який дурень?

* * *

А ввечері знову почалося...

Темне, напружене око важко, вперто дивилося. Дивилося, поки не взяло всю кров з мого серця. Тоді його змінила жінка, вона знову примусила мене сісти й писати. Перо не слухалось, але вона штовхала мене в спину й шепотіла:

— Ти мусиш! Ти мусиш!—і я писав.

Нарешті, наліг на перо, і воно зламалося.
Беру. Читаю:

— 2) Відносна форма вартости.

а) Зміст відносної форми вартости.

Для того, щоб знайти, яким чином вираз вартости товару тримається у відношенні двох товарів, необхідно спочатку проаналізувати його, зовсім не звертаючи уваги на його якісний бік... — якісний... — ий... — й. Літери стрібають за вікно.

І в цей час приходять дівчина. Вона щось шепоче мені й ніжно проводить по чолі рукою.

— Спи, милий, спи... — і я слухняно засинаю...

Прокидаюся у великій кімнаті, мені кажуть, що у мене був голодний тиф і що через два тижні я зможу піти додому. Вони мене вітають. Чудні.. Лише два тижні я ще буду тут, а потім знову додому, а вони мене вітають.

От несуть суп. Як він пахне, краще ніж фіялки.

Тут записки мого товариша Петра кінчаються. Приславши їх, Варя просила мене приїхати.

* * *

Ми вийшли з лікарні. Вітер, синій морський хитає в усі боки. Варя піддержує Петра за руку. Сонце світить так ясно, й золота кримська осінь кидає нам конфеті. Килими м'які розстилає під ноги. Петро починає кашляти.

— Що ти?—питає Варя.

— Нічого,—відповідає він і хоче додати ще щось, але кров припиняє дихання. Вона вилітає й червонить сорочку. Варя дивиться злякано. Та й для мене це новина.

Тримаємо Петра, щоб не впав. Але він кричить люто і вперто:

— Ми ще повоюємо! Да! Ми ще повоюємо, чорт задери!

ЛИСТИ З КРИМУ.

Я сьогодні розповім вам про одну сумну пригоду, що трапилася з моїм хорошим, веселим і рудим, завжди розкуйовдженим і вічно юним товаришем Іваном...

Я подам вам три його листи, розкажу потім про моє останнє побачення з ним, і ви самі відчуєте, як силою обставин і через м'яку вдачу часто безневинно гине людина.

Отже:

I.

Любий Альфреде!

Якщо тобі заманеться подорожувати, якщо ти зажадаєш приємно провести два-три тижні в Криму або на Кавказі, то, вибираючи товаришів у дорозі, пильно доглядай, щоб не було пари. Парою я називаю двох молодих ідіотів, закоханих одне в одного.

Проклянеш ти і день той, що вирушив з суворой півночі в сонячні краї, а можливо, що й день свого народження.

Стережися! Ти побачиш, як зраджують кра- щі друзі... Ти, як останній ішак, будеш тягати два або й три клунки, при чому тебе будуть всі- ляко зневажати й глузувати з тебе... Ти зав- жди будеш винен: і тоді, коли дощ пішов ра- ніш, ніж ви встигли сховатися де, і коли засту- диться твій і „її“ кращий друг Івась або Марко...

Це пишу тобі я, Іван, людина, що має до- свід і бажає тобі всякого добра і довгого життя.

З самого початку нашої подорожи мене гні- тило якесь передчуття, і тепер я жалкую, що пристав до цієї компанії, але виправляти по- милки вже пізно, до того-ж в мене, є деякі суб'- ективні причини, що примушують мене, кленучи життя і негідне кримське сонце, вештатися дур- нем по цих мертвих горах, біля цього воню- чого, солоного моря.

Але про це далі.

Прийми всі слова ці як сповідь, бо можли- во, що це мій останній лист.

Не дивуйся, що я так песимістично настро- єний.

Ти, як молодий комсольський критик, можеш вбачати тут есенінські мотиви, одрив од про- летарських мас і т. ин.

Друже мій, зглянься! Подивися на мене, як на людину, що просто потрапила в обставини в десять разів гірші, аніж Адам, бо крім Єви зі мною подоріжують ще два чудаки.

Я натикнувся на одну цікаву жіночу рисо- чку, котру Єва передала в спадок усім своїм

дочкам, і якщо я про нашу пра-пра-бабушку не можу сказати нічого поганого, то лише тому, що тоді Адам був єдиним мужчиною на всьому світі.

Не зупинятимуся на таких фактах, як придбання $\frac{1}{4}$ кіло в будинкові відпочинку Р о б о с у, промину гробовим мовчанням пропаший там місяць, а почну з того, що першого липня ми всі, тоб-то я, брат і Юхим, умовилися зустрітися в Сімферополі.

Склавши речі, я вже попрощався і мав рушати, коли одержую телеграму, що вони приїдуть через два дні.

Минуло два дні, минуло три й чотири, а на вокзалі, куди я ходив виглядати їх, потяг викидував десятки людей, але ні одного хоча-б подібного на когось з них.

На п'яту добу, підрахувавши фінансові можливості, я з'ясував, що в мене лишилося два карбованці. З цього випливало або 1) їхати з квитком до Севастополя і нічого не їсти, або 2) навпаки, себ-то їхати без квитка й їсти.

Ти, звичайно, знаєш, що я зробив. Згадай ті часи, коли ми спекулювали монпансьє на Сі-нельніково з машиністом Павлом Спиридоновичем.

Але в світі ніщо не повертається; тепер не двадцять перший рік і на станції Бельбек мене затримали. Я розписався в видачі одного карбованця і 50 коп. і сумний вирушив далі, вже пішки, бо місцева варта надто пеклувалася, щоб

я не потрапив під колеса хоча-б і товарового потягу.

Я гадаю, що гуманність іноді зайва річ і перешкоджає людині жити: цілий день я плен-тався до північної бухти і на останні 10 коп. переїхав до міста.

Я молодий, і все це було-б навіть і приємно, коли-б прийшовши я взнав, що з хлопцями тра-пилась якась біда, або коли-б я побачив усіх стурбованими і вибачливими. Та ні!

Мене зустріли наріканням, недвозначними натяками і запитаннями про стан мого апарату мислення та розмовами на тему, як часто-густо один йолоп псує справу трьох.

Трьох це тому, що з хлопцями була й Ніна.

Ти здається знаєш її? Така курноса з чор-ними очима, якщо забув, то згадай—та сама, що ледве не оддушила тобі пальців штампом, що ним ми вибивали марку на шабатурках для зубного порошку „Зеноля“.

Я й тоді не любив її; я був за профуповно-важеного, а вона завжди гризлася з завом і майстрами.

А тепер вона була трохи інша (може тому, що в Криму всі жінки трохи інші?), вона од-разу-ж взяла всю вину на себе.

Так, так—це вона винна в тому, що хлопці не зупинилися в Сімферополі. Це вона підбила їх. Я, звичайно, зараз же нападуся на неї: буду лаятися і т. под. Вона всього чекає від мене... але...

Але-ж я міг і додуматися, що коли їх не було в середу, то їм щось перешкоджало. Ну-да, він буде, звичайно виправдуватися! (Я, їй-же богу, не думав і рота розтуляти).

— Ми його ждемо тут три дні, турбуємося за нього! Чорт-зна що! А тому, закінчила вона, ідіть брати квитки.

Я відповів спокійно, але твердо, що втомився і гадаю за справедливіше піти Юхимові. Брат цілком пристав на мою думку, і Юхим вже підвівся, щоб іти, але Ніна глянула на нього, і він забурмотів щось, закашлявся і почав накачувати примуса.

— Мені здається, що Іванові найкраще було-б піти, ласкавим голосом мовила Ніна. А якщо ні, то на крайній випадок піде Семен (брат), а Юхима я пошлю в'язати речі.

Брат, серйозно поміркувавши, вирішив, що дійсно краще піти мені, а Юхим: о, він завжди був такої-ж думки, як і Нінуся.

Я скорився. І це була моя перша рокова помилка, бо віднині Ніна почала думати, що й я буду завжди робити так, як вона схоче.

Ну, та ти, Борисе, добре знаєш, що я не такий.

Коло каси черги не було, пароплав мав рушати через півгодини і я додому біг, аби завчасу попередити товаришів.

Юхим і Ніна гуляли в шахи, а брат спокійно спав на канапі.

— Евва!—сказав я,—хлопці, мені здається, що час рушати.

— От скінчимо цікаву комбінацію.
— Пароплав іде за 20 хвилин!
— Без нас не піде,—відповідає Ніна.
— Тоді я вживаю радикального способу,—
кажу я, і штовхаю дошку, потім беру Ніну за
руку й тягну.

— Я не піду, говорить вона призириливо і
ображено виривається.

— О?—здивовано питає брат і Юхим.

Так. Вона не їде зовсім; коли Іван і тепер
гнітить всяку індивідуальність, то що буде
далі?

— Ми спізнаємося,—кричу я, але Ніна обра-
жається ще більше.

— Прошу не кричати! Юхиме, чого він кри-
чить? Я зробила щось погане, Семене?

Юхим і брат нападають на мене: я знову
винен у всьому, я завжди роблю їм неприємно-
сті... От, яка погана вдача в цього Івана!

Я безнадійно мовчу. Я знаю; зроби це саме
хтось із них, то може-б і була спірка, але не
було цих непотрібних і жалісливих розмов
про вдачу, про те, як варить у де-кого з при-
сутніх їх поганий, дірявий казанок і т. под.

Нарешті урочисто рушаємо.

Ідемо, (перший гудок) маршируємо, (другий)
біжимо, скачемо, (третій гудок) летимо...

Збиваємо з ніг якусь стареньку з собачкою
і вже по трівких сходнях скочуємося на палубу
прямо в обійми варти.

З пристани гукають про квитки, але паро-
плав повертає, біла стежка біжить півколом і

праворуч розгортається жарка панорама Севастополя.

Я майже щасливий. Але мене непокоїть вартовий, що ніяк не відходить від нас. Він переказує щось іншому, і за 5 хвилин той підходить і таким, знаєш, неприємним голосом починає...

— Громадяни, після третього гудка, коли східці знімаються...

Далі я вже не дочую, бо серце повне передчуттям і ляком що-до зменшення нашого бюджету. І, справді, до мого настороченого вуха долітає коротке, але страшне слово „штраф“.

Обертаюся: Юхим дипломатично й підло дивиться кудись в далечінь, брат вже лізе в кешеню... Але Ніна хапає його за руку й весело запитує:

— Який штраф?

— Руб двадцять.

— Руб двадцять? питає Ніна, а чому не два і не три? Потім до Юхима: Дай товаришеві цигарку... Ви знаєте, ми подорожуємо... вибачте, що цигарки погані.

Вартовий нерішучо мнеться, але, бачу, підводить голову.

Я заплющую очі, стискую кулаки... я хочу крикнути: пропащий! Хочу підійти і співчуваюче стиснути йому руку, але боюся, що тоді скінчиться гіпноз і... руб двадцять!

Друже, скільки було-б на наші гроші тридцять сребреників?

А вартовий дивиться на неї, бере несміливо цигарку, запалює, дякує й винувато відходить.

Так от при мені дали хабаря, а я стояв і мовчки дивився.

Потім той вартовий приносив Ніні окріп, а капітан, що був покарав його за легкодухість, дозволив Ніні злізти на щоглу і з бінокля обдивлятися береги.

Що буде далі, не знаю, але у всякому разі нічого гарного.

Боюся, що вона таки злетить у море або ще наробить дурниць.

Вітай всіх!

Твій Іван.

Алупка, 1926.

II.

Пишу вже з Ялти.

Ніна вирішила, що я й Юхим кидаємо па-
лити.

— Як-то?! здивувався навіть Юхим.

— А так... Я-ж не палю... Ну й ви можете трохи потерпіти. Хай ці гроші підуть краще на щось корисне.

— Наприклад на пирожні... додав я. Чистої води жіноча логіка!—сказав я спокійно і на думці в мене не було когось образити, але Ніна скипіла:

— Ви мені не коліть очі жіночою логікою. Мені вже набридли ваші ідіотські сентенції; хочете, щоб я знов забастувала?

Юхим сіпнув мене за полу, а брат показав кулака...

Я тобі не писав про Нінину забастовку? Ні? Справа така: гроші тепер в неї, і от одного разу за щось розсердившись на Юхима, вона нас 24 години проморила голодом, тому довелося скоритися.

На ранок вирішили лізти на якусь там гору, по-братерськи розділили всю поклажу на чотирьох, бо Ніна „терпіти не може коли для неї щось роблять лише тому, що вона дівчина.“

Певно ти не уявляєш, що це таке вдень дряпатися кущами, колючими й рясними, як моя борода. Дряпатися з 20-хунтовим багажем за плечима. Це приблизно таке саме, якби тобі за спину прив'язали мокрого піску і примусили лізти на хмародряпа, при чому весь час би-б по ногах, по спині, по обличчю колючим дротом.

Дві години впертої роботи, і я безсило впав на вершині скелі. Через п'ять хвилин коло мене лежав і брат, але Юхима й Ніни не було й чуть. Ми гукали, прислухалися: тиша. Мертва, пустопорожня тиша. Нарешті десь чуто стогін, потім жіночий сміх... шелестять кущі, і Ніна легкою ходою йде до нас, але згори.

— А Юхим де?

— А... там,—вона робить невиразний жест униз.

Ждемо. Знову зашелестіли кущі, нарешті з'являється Юхим...

Обідраний, червоний і безсилий.

Важко дихаючи, кидає він клунки, і лише тепер я помічаю, що в Ніни немає поклажі. Розкриваю рота, щоб шпигнути її, але вона підводиться й кричить:

— Швидче, швидче! Треба ще встигнути з самої гори подивитися на захід сонця. Путеводитель Ціперовича каже, що це надзвичайно красиво!

Юхим дивиться на мене; в очах у нього передсмертний сум... Я вагаюся хвилину-дві, а потім рішуче й понуро беру *три* оклунки, і згинаючися впоперек, лізу слідом за ними.

Ти, здається, приятель Юхима, так знай же, що він велика свиня; коли я змучений, стомлений, як останній віл, пер ці прокляті оклунки, плюючися густою, як вершки пряженого молока слиною, падав, дряпався і знову ліз, то він, стоячи на горі і заклавши руки в кешені, шепотів щось Ніні, а вона сміялася. Я знаю, він нарочито казав їй щось смішне про мене.

Мені звичайно на Ніну наплювати, але для чого він їй показував, що в мене висмикнулася нижня сорочка?

Ночували ми на горі. Ніна закуталася в три простирадла, а ми трое в одне... воно було вузьке таке й дране. Я розвів багаття і всю ніч, до ранку, одним боком клацав зубами, а другим пікся...

Нарешті прийшов ранок, і ми всі, злі, сонні (крім Ніни, звичайно,) почали спускатися.

Ніна, як завжди, була спереду.

— Ех ви,— кричала вона глузливо.— Нещасні, от і бери вас з собою в компанію.

Я потихеньку лаявся, а Юхим, кинувши мені свої речі, подався слідом за нею...

Цілий день ми відпочивали в Ялті, а ввечері пішли обдивлятися місто.

Бачиш, друже, коли ти приїдеш до Криму, то який би-ти розумний не був, яка-б солідна й поважна не була твоя постать, тебе все одно будуть вважати за дурня. Всяк дивитиметься на тебе, як на дійну корову. Це така вже вдача тутешніх тубільців; росіяни, татари, українці, незалежно від віку й полу, по-за межами класової диференціації, але, залежно від „кримського стажу“, всі вони вважають випадкового кримчака за своєрідний ходячий гаманець, з якого можна і треба тягнути й видурювати гроші.

Якщо ти розумний, то тебе напоять буюю, напихають виноградом і отруять квасом, що прибрав тут чудну назву „молоде вино,“ а твої останні гроші запропелюють десь у рулетці чи казино.

А якщо ти дурний, та й ще одружений, та плюс ще якийсь зав чи пом-зава до того, то напродають тобі шарфів, ножів, ціпків з випаленими квітками або з написом „Ялта“, „Марусі від Колі,“ а що вже надягнуть на твою голову мерзотну, оксамитову дурницю, що зветься тут тюфтейка, то це факт.

Ми були розумні, а тому потрапили до коників.

Що таке коники, ти знаєш.

Довго мовчки стояли ми і дивилися. Певно, що так і пішли-б, не наважившись грати в той вечір, якби Ніна не заявила, що її отінила геніяльна ідея:

— Слушайте! Раз-два! Сім очків. Одне зеро. Три чіт. Три нечіт. Як-що ставка 20 коп., то нечіт—перша—прогнали. Гаразд, вдруге вдвічі—прогнали 40. Добре: втретє 80—прогнали. Так: четверта 1.60—прогнали. Знову: вже 3.20—узяли 6,40; ergo: повернули гроші і маємо прибутки. Хай програємо ще раз, але по теорії ймовірності не може-ж без кінця бути чіт!

— Система справді безпрогришна, — каже брат.

— Я цілком приєднуюсь... це—Юхим.

— А ви?—питає мене Ніна,

— Гм... це вроді-б то *perpetuum mobile*, — кажу я, — сумнівно, але... скільки в нас грошей, крім тих, що на квитки?

— Дванадцять карбованців.

— Добре... Я піду куплю собі квитка, дайте крім того мою частку—3 карбованці, а потім грайте собі.

На мої слова ніхто не звернув належної уваги, але мене попередили, що з виграшу я одержу дулю.

Добре... За півгодини вони вимагали, щоб я їм віддав свої три карбованці.

Я віддав і три, і дванадцять, що були призначені на квиток. І що-ж? вони мене потім лаяли. Бачиш, доки ми сперечалися, впав нечіт, а потім знов 16 разів зряду був чіт...

Ти розумієш?

Друже, вишли хоча-б десятку. Ми всі пишемо листи до знайомих, аби дістати гроші.

В кешенях старих штанів я випадково знайшов карбованця, і ми всі мусимо на нього прожити, поки не пришлють грошей.

Це, звичайно, якщо його візьмуть, бо він подраний і, чомусь, пройшов гасом. Поспішай з відповіддю.

Твій Іван.

Ялта, 1926.

III.

Дякую за гроші.

Виявилися, що в нас семеро друзів—кожний прислав по червінцю.

П'ятдесят ми відклали на квитки, десять на їжу, п'ять на непередбачені витрати, а на п'ять з Ніниної ініціативи вирішили влаштувати оргію.

Моя пропозиція була така: двадцять п'ять „Стандарта“—шістдесят копійок, вино чотири бутилки—чотири карбованці, два хунти хліба—десять копійок, і півхунта ковбаси—тридцять.

Ніна визнала мій підход за поганий і запропонувала таке:

- П'ять карбованців—п'ятдесят пирожних.

Брат вагався, а я твердо стояв на своєму. Скінчилося на тому, що Юхим, одвівши мене й брата вбік, прохав нас поступитися, бо для нього це „важливе принципове питання“.

Ми поступилися, але для чого це було потрібно Ніні, я й досі не знаю.

Ага, одна дуже важлива справа. Якщо ти зустрінеш де Ціперовича, автора „Путеводителя по Криму“, то постарайся прибити його, або телеграфно сповісти мене. Я зараз-же прибуду з бравнінгом і постараюся загнати хоч дві кулі в його нікчемну голову.

Ти це розумієш, немає в Криму ані одного кутка, де-б в його проклятій книжці не було сказано:

„З цього місця схід сонця чарує Вас тисячами фарб, а прекрасні віли в стилі Ро-ко-ко (щоб вони згоріли були!) ніжно й чітко вирисовуються на тлі пишної південної природи“.

або:

„Неможна проминути мису „Ай-Тодор“, де на височині х, у, z метрів, як прекрасна казка, пишається замок, що чарує Ваш зір“ і т. под., далі йде біографія якогось чудака, три чи чотири версії його роману і всілякі жахи.

Тепер Ніна п'є мою кров тим, що чи десь на горі чи біля моря, де справді око відпочиває на м'яких фарбах, витягає цього проклятушого Ціперовича, читає і каже:

— Ах... і сміється.

Вона ретельно додержується порад цього лисого дурня (а він неодмінно лисий) і поки не вилазить усіх кутків, що на трьохверстовій мапі позначені зіркою, ми не можемо рушити далі.

Я поривався, бунтував, але от уже перед двома днями мав бути в Сімферополі, а ми

лише через годину рушаємо з Алушти. І то це щастя, що я умовив її не лізти на „Ай-Петрі“ ще біля Ялти, де по Ціперовичу:

„Величня панорама південного моря і стрімкі кручі—по красі своїй конкурують з екзотичними краєвидами Італії“.

Не буду вже описувати всіх моїх мук, згадаю лише про незвичайне сальто-мортале Юхима на мою голову, що він зробив з вершини дуба, куди затаскала його нечиста сила з наказу Ніни, бо вона в того-ж Ціперовича десь на 325 чи на 235 сторінці вчитала, що в ясну годину імено з цього дуба, на самій потилиці А-Ю-Дага, видко турецький беріг.

Дійшли ми до Алушти досить благополучно, коли не згадувати одного випадку.

• Ми відпочивали за Карасаном. Була прекрасна, ясна ніч. Море світилося якимось чудним світлом, шелестіло й ліниво ніжилося коло самих ніг.

Ми лежали на пляжі. Лежали спокійно, тихо, як порядні мандрівники, стомлені довгим переходом.

Всі спали. Я мрійно дивився в небо і зовсім не почував, що десь коло мене, в чийсь голові зароджується божевільна думка погубити нас.

Думав я про всякі мирні і безобидні речі. Коли Ніна тихенько штовхає мене в бік і шепоче:

— Іване, а Іване, ходімо по виноград.

— По який виноград?—здивувався я.—Де там поночі його дістанеш?

Тоді Ніна, сміючися, розповідає мені свій план. Я не знаю, які в неї були думки, але я згоджуюсь, міркуючи щось інше.

Віднині я знаю, що татари нарід скупий і, як в більшості хазяї і дрібні власники, цінують людське життя нижче якихось двох-трьох грон винограду...

Ой, я почував щось недобре, але підвівся тихенько, щоб не турбувати Юхима й брата.

Натягнув черевики. Брат сопів. Я підвівся, і ми ступили на один крок, але Юхим раптом сів, протер очі і запитав:

— Га? Який виноград?

— Та ото це... Я тебе будила, будила, а ти нічого не відповідав, так я покликала Івана йти по виноград.

Це була ясна брехня, але, певно, для Юхима було вигідніше, і він промовчав.

Вони пішли.

А я знову лежав і думав... Думав про те, як я ненавиджу Ніну, як добре було-б, коли-б їх там десь спіймали і дали духу.

Ні, хай одного Юхима поб'ють добре і хватить з них.

А Юхим! Ото свиня. Люди трудяться, зрошують виноградники, а всяка нахаба, що приїжджає в Крим, ходить там з дівчатами, ламає куці, псує добро, краде...

Ех, якби я був хазяїном, халера їм у пуп, доброї бобі дав-би—якби спіймав!

Море тихо, спокійно бігло до ніг, і я не счувся як заснув.

Збудив мене постріл, крики й тупання. Ми скочили на ноги.

— Що? що таке?—питав брат.

— А я знаю? Юхим потаскав Ніну по виноград.

— Збирай швидче речі, зав'язуй, я сховаю їх за ту скелю!

Не встиг він повернутися, як сталося таке: з розтріпаним волоссям прямо на нас бігла Ніна, а слідом за нею неслоя гавкання собак, крики й блимали огні.

Але вона бігла швидче... вона підлетіла, оббігла круг мене і крикнула, присівши за моєю спиною.

— Спасайся!

Хотілося мені сказати Ніні гірке слово, та не встиг; якась гора наскочила на мене, голова моя полетіла вниз, ноги зачепили зорі, і я перекинувся через Ніну. Далі не розберу докладно—знаю одно: мене били і я бив.

Все це сталося так швидко, і сама бійка була така динамічна, що мені здалося, ніби я всього два-три рази стукнув когось по черепу, і ми були вже самі. Якби не гуля на лобі і не лихтарі під очима, то можна було-б подумати, що це сон.

Поки-що, як наслідок цих подій, Ніна зі мною не балакає.

У відповідь на мої докори вона запевняла, що її бити ніхто не збирався (хай посміли-б!

хе!), що її лише налякати хотіли, і коли-б не моє дурне втручання, то все було-б гаразд. При чому вона замовчувала той факт, що Юхимова спина була посолена з рушниці.

Коли-ж я Юхима назвав зрадником за те, що він ввесь час бійки десь пересидів, то Ніна знов напалася на мене й сказала („Це вже в останнє“):

— А з вас що за користь була? Тільки й того, що ви мене разів два бабахнули ногами, а він хоч і втік (краще-б і ви зробили це, а то полізли з дурного розуму), проте, переждавши, приніс винограду.

Немає таки правди на світі!

Боюся, що коли ми за два дні не будемо на місці, то все це скінчиться якось трагічно.

Міра мого терпіння дійшла кінця, ненависть моя палає, як Везувій. Ще одна крапля, і твій друг буде доживати свої дні десь в Бупрі за „нарочите душогубство“, та ще й з „зарані побудованим планом“.

Пишу тобі цілком серйозно. Сил моїх вже немає.

Відповідай на мою домашню адресу, бо поки дійде до тебе цей лист, я вже буду вдома, як що ця історія скінчиться на добре.

Алушта, 1926.

Твій Іван.

* * *

Ви уважно прочитали ці листи? Шкода, що я не можу дати вам оригіналу. Ви побачили-б

нервовий почерк, перекреслені і наново переписані цілі сторінки... ви можливо помітили-б і жовті плями від сліз... А втім, може то морська вода?

Потім того, я три місяці не одержував від Івана листів. Три місяці я бомбардував його на стару адресу і, нарешті, на четвертий, не маючи відповіді, поїхав, аби, якщо не вдасться побачити його, то принаймні хоч передати цигарок, мила і все необхідне.

В дорозі у мене розболілися зуби. Виходячи з вокзалу, я відчував гострий, звірячий біль коло лівої скроні. Спочатку вдарило вгору, потім потягло униз, і поки я добрів до трамваю, почало боліти в усі.

І все це зробило прокляте вікно в потязі.

Сідаю й їду... коли дивлюся—Юхим. Він теж впізнає мене.

— Юхиме, здоров!

— Здоров, Борисе.

— Що робиш? Як живеш? Де Іван?

Мовчанка... Потім важке зідхання:

— Погиб...

— Ну?..

— Погиб сам і Ніну загубив.

— Та що ти? Ах, чорт? Коли-ж, як сталося? Де? В Криму?

— А чорт його знає де... Чи в Криму, чи тут... я знаю?

— Не розумію...

— І розуміти нічого—мені вставати час... До побачення, забігай...

Скочив. Що за чорт?.. Ой, зуб... Проклятий зуб!

Зіскакую й собі; і раніш, ніж іти до Івана, біжу в зубну поліклініку.

— Швидче...

Мене заспокоїли, зняли пальто, й я увійшов у середину.

Переступивши поріг великого, світлого кабінету, я потрапив в коло якихось гарненьких фей. Вони в білих халатах з ласкавими усмішками (це я тепер так думаю, бо тоді й не придивлявся) посадовили мене в крісло... Зуб стрибав у роті й здавалося, що він сам от-от вискочить... Терплю. Нарешті якісь там таємничі маніпуляції скінчені... Одна з добрих фей підходить до мене й прохає роззявити рота... Голос ніби знайомий, але проклятий зуб не дає ні про що думати.

Я широко роззявлюю рота, і вона вкладає блискучі обценьки. В зубі трохи заспокоїлося, і враз я відчув, що в мене від самого черепа вздовж усього кістяка, до кінчика великого пальця на нозі, встромили гарячу, гостру шпильку...

— А—ой!—хочу сказати я, але ця фурія обхопила міцно голову і тягне, тягне годину, другу, вічність—нарешті...

— Крак...

Дивлюся помутнілими очима, а мене втішають, умовляють сісти знову:

— От, уже й немає пів зуба!

Сідаю. Може так і треба? Терплю знову, міцно тримаюся за крісло... Тягне.... Нарешті чую той-же знайомий голос:

— Не можу... Позвіть Петра Івановича.

— Уф! я теж більше не можу...

Дівчата про щось радяться. Увіходить якась середнього віку людина... Дівчата йому розповідають... Він легко й швидко виймає зуба... Я дякую, збираюся йти, але чую над вухом:

— Борисел!

Обертаюся—Ніна.

-- Чого ви тут?

— Я вже два місяці, як вчуса на зубфаці, каже вона радісно.—Це я вам виривала зуба.

— А... гм... дякую...—розгублююсь я, але мене виручає лікар. Він підходить до Ніни й каже суворо:

— Ніно Миколаєвно! Я просив вас, щоб ви не чіпали пацієнтів. Вам ще рано, бо ви тягли сусідній, цілком здоровий зуб. Дивіться, як роблять старші.

Ніна ображено дивиться на нього і вже хоче сказати щось, але лікар безнадійно махає рукою й відходить.

— Ну, ходімо до мене, каже вона...

Я хочу розпитати про Юхима, хочу взнати, чому вона жива й здорова, але вона наповнила мої вуха тисячами всяких дурниць...

Швидко минули вулицю, другу й піднялися на другий поверх.

Ніна подзвонила, і коли розчинилися двері, я побачив руду щетину мого хорошого Івана, а він широко розкрив обійми.

Я просидів у них дві години, і нам було весело. Іван мені казав на прощання:

— Живемо ми добре, але часто лаємося. Ти-ж знаєш мене: я ніколи ні в чому не поступаюся...

В сінях вони посварилися. Ніна щось казала Іванові сердито і вперто, а він як завжди бубонів:

— Чорта пухлого! Хай я буду останній йолоп, коли зроблю це... Я з тобою й балакати не хочу...

Але зачинилися двері, і я почув, що там у сінях, де zostалися Ніна й Іван, ніби там пищали миші й хтось ходив калошами по болоті й чавкав.

— А все-ж таки, Ніно, я не розумію вашої поведінки в Криму!—сказав я знову, відчиняючи двері.

Звичайно, я не осуджую Івана за цей вчинок. Дійсно неприємно, коли підглядають твоє інтимне життя.

Але скажіть:—навіщо треба було кидати важким чоботом? Невже під рукою не було якоїсь старої калоші?

МАРІЯКА.

I.

Вчора одержав від неї листа. Як чудно! Один маленький шматок паперу приніс так багато. Вона пише: „Ух, Борисе! треба було мати багато сили, щоб сісти й написати вам листа після такої бесіди, що було зараз з Галькою. Тепер ніби-то все скінчено, вона навіть очі заплющила, а у неї виникає знову щонебудь химерне. Я вже знаю! У мене розбивається лад листа, але я зараз його виправлю. Перш за все не можна-ж так лаятись, як ви! Ми писали вам, але-ж не винні в тому, що почта така несправна, а по-друге, не винна-ж я в тому, що немає грошей на марку. Якщо цей лист не передам через руки, то не знаю, як бути. Правда, не слід було-б відповідати таким листом на вашу цидулку, але мені хочеться з вами побалакати.

Ви питаєте, чому ми сердилися, коли ви від'їздили. За Галю не знаю, а за себе скажу: я не сердилася, а злилася страшенно. Чому,

не буду писати, може самі коли дізнаетесь, а як ні, то для чого виводити все на чисту воду? Для чого каламутити? Не треба каламутити старого, Борисе! Ну, от власне і все, що я хотіла написати вам! Чи гадаєте повертатися додому?”

Оце й увесь лист...

Не каламутити води! А хіба вода була коли скаламучена? Хіба вона, Маріяка, не була завжди спокійною і не поводитись зі мною, як і з усіма—спокійно і просто. Чудно. Справді чудно. А хіба з мого боку було що-небудь? Хіба я казав хоч слово? Вона може ще гадає, що я сюди втік від неї?! Ха! Не каламутити води! Зовсім не до речі! Так і напишу: „Зовсім не до речі!“

Але для чого писатиму я? Мені зовсім не цікаво писати їй.

Я не хочу писати їй! і не хотів ніколи.

Навіть чудно, про що я міг писати їй раніш... про що я писав?

* * *

Вечір.

Ви знаєте швидкі кримські вечори? Вони прилітають так несподівано й живуть лише півгодини і раптом зникають, замінюючись оксамитовою ніччю. Тоді вітер пролітає над проваллям, загортається в пахощі квітів і прикутий місячним промінням лежить на дні.

Вчора був дощ, і річка Кача не який-небудь струмок двохвершкової глибини. Ні, вона

гірський потік, що кидає каміння, намагається розірвати ненависні скелі. Збирає сили, вигинає спину, і в страшному напруженні борсається в глибокому проваллі й погрозово стогне.

Це внизу.

А на горі, тут, на терасах винограду, тихо, лише стиглі абрикоси, хлюпаючи, падають на землю. Міндалеві дерева під місяцем здаються мертвими, кипариси думають свою думу.

Я чекаю...

Раптом дві гнучкі, темні руки обняли шию і сильно шарпнули вниз. Лежу на землі, бачу між зорями, що на небі, дві давно знайомі зірки, правда, темні, але блискучі.

— Добрий вечір, — чую гарний, співучий голос і почуваю, що зараз засміється весело, невпинно, до болю лоскотно.

Це—Кара. Як хоче—моя Кара.

— А чого ти сумний сьогодні?

Кара так завжди питає мене, бо вважає людину не сумною лише тоді, коли вона від сміху качається по землі. Пригортається, зазирає в вічі.

— Чого? Хочеш, заспіваю?

Це велика ласка й буває це рідко, але я не хочу.

— Я не сумний, чого-б я сумував?—кажу і додаю:

— Я одержав вчора листа.

— Покажи!—наказує вона і нишпорить по кешенях. Віддаю. Читає уважно, пильно, потім раптом:

— Ти не любиш її?

— Не знаю,—відповідаю я щиро...

Кара дивиться, а в очах загубленість птахом б'ється...

— Ну, не будемо згадувати про неї. Добре?—питаю.

— Добре,—каже вона тихо і сумно... Сидить поруч, мовчить... Та хіба вона може довго мовчати? Хапає за голову, тягне, цілує так міцно, ніби хоче губи прокусити. Відривається, сміється, заливається дзвінко на весь виноградник... Здається, ніби щось заховане, придушене вирвалось на волю і з радости, з молодого завзяття, як теля, задерши хвоста, гає по терасах...

Вона завжди така. Коли я читаю їй свої оповідання, довгі і страшенно психологічні, вона притихає спочатку, а потім, позіхнувши де-кілька разів, нестримано починає сміятися.

— Чого?—питаю ображено.

— Ха-ха, коли ти читаєш, у тебе ліве вухо ходить, як у зайця!

Вигинається, як кішечка, тре щогою руку... Раптово шарпнула, обгортає, і летять обертом всі етюди, оповідання, нариси. Психологія замінюється на її очі. А очі у неї були на диво гарні... Сама вона струнка, смуглява й дика. Іноді, сидючи над проваллям і обмірковуючи якусь там річ, я раптом котився униз через колючки й кущі. Підводячись, весь подряпаний, зустрівся з Кариними очима, але в них не

було ні краплі каяття: лише сміх. Доводилось брати на руки, відносити до кущів акації і лишати її там.

Іноді казав, що скоро поїду. А що вона буде робити? Вона?! Не знає. Піде за когось, от і все.

Просив її не приходити до мене, але часто вночі прокидався несподівано; це вона соломинкою лоскотала в носі, потім припадала до мене.

Питав:—Нащо ти робиш?

Сміялася—„Я люблю тебе і мені лише дев'ятнадцять літ. Відгуляю своє, піду заміж; буду пекти, варити і тебе згадувати. Тоді вже не доведеться, нікуди буде ходити. У нас строго...—каже вона і пригортається до мене...

* * *

— Я люблю твої круті, горді плечі. Я не знаю, які у неї плечі... Я не знаю...

— Милій, ти казав, що не будеш згадувати про неї...

— Правда, правда, але-ж у неї червоні великі руки і сильні руки... Зовсім некрасиві, негарні руки.

— А у мене гарні, темні, темні руки,—каже Кара,—ніжні, але сильні... Мої руки дуже сильні. Ти-ж любиш силу?

— У неї, ти знаєш, у неї зовсім сиві брови, такі білі й невиразні.

— А у мене гарні, тонкі, татарські брови.

— А у тебе гарні, чудово гарні, як гірська стежка, вузькі й круті брови. Я зовсім забув про неї. І навіть не пам'ятаю, які в неї очі... Які в неї очі?..

— У мене чорні очі!

Ах, я знаю, які в тебе очі, у тебе темні, дуже темні очі, темніші й глибші, ніж гірське провалля вночі. А у неї? Я не знаю, які в неї очі. Здається сірі...

— Я не люблю сірого кольору, милий. Я не хочу, щоб ти казав про сірі очі, милий!

— Добре, я не буду говорити про сірі очі, але ти знаєш, вона ніколи не дивилася на мене ласкаво, тільки, коли я їхав, вона дивилася пильно...

— Вона ніколи не просила мене читати їй, як ти, але-ж вона завжди розуміла мене, хоча ми з нею мало про що балакали. Вона...

— Милий, ти казав, що не будеш говорити про неї..

— Правда, Каро... — мовчанка. — Але я піду додому...

— Ти сьогодні йдеш перший!

Я іду перший? А хіба ти не хочеш вже йти?..

— Чого я так поспішаю? У мене голова болить, у мене так страшенно голова болить...

Пішов, обернувся. Стоїть, дивиться, рукою махає... Чую, що вже сміється.

— Дурна, дурна.

Пішла. Співає...

*
*

А ввечері ніби хтось прочитав сторінку з давно позабутої книги. Гарна, хороша, мила книга...

Над степом смеркало. Важко, підбиваючи шлях, ішла з степу отара. На далекому сході хтось бавивсь, запалюючи сірники.

Важка хмара посувалася поволі, потроху, і вітер, придушений додолу, схилив на обрій голову, так що з-за кряжу було видно лише кучері, які крутилися легкими стовпиками і хиталися ледь-ледь. Ми поверталися зі степу. Маріяка і я.

— Я завтра їду до Криму.

— Чого?—спитала байдуже.

— Так, діло є,—відповідаю, а очі в землю.

— Маріяко... хотів ще щось мовити, та дощ пішов, переплутав усі думки... Холодно стало... Так і не сказав тоді нічого... А от тепер цей лист.

Кажуть, ві-сні бачиш те, чого бажається. Це — брехня. Я зовсім не хотів її бачити, навіть з вечора думав про те, щоб не приснилась вона мені... але не так сталося, як бажалося.

Приснився мені таки той самий вечір, та інша розмова була. Стоїть вона бліда-бліда і квітки нервово в руках шелестять. Одвернулася, дивиться в бік.

— Маріяко!—кажу...

Глянула... руки простягає... Кидаюсь.

— Так правда? Я-ж знаю.

— Я давно чекала, що ти прийдеш,—каже... Але раптом відвернулася, пішла швидко, зникла в дощовім шумі. Кличу... Не чуть відголосу. Хапає каяття:

— І нащо я казав? Нащо? коли я її ніколи не любив!

Прокинувсь. Чудно!.. І привидиться-ж таке... небажане.

* * *

— Прощай, Каро! Так швидко, як літній день, розгоралося наше кохання.

— Ти була занадто близька до мене. Я бачив тебе наскрізь, ніби світив рентгеном. Моя гарна, дурна Каро! Пам'ятаєш вечори, коли я, стомлений боротьбою, своїми думками, хотів відповіді від тебе, — ти-ж лікувала мене поцілунками.

— Коли в мені важкими хмарами збиралися спогади й вражіння та шукали виходу, ти бурєю розганяла їх, не даючи їм пролитися дощем. Тобі не треба було цілувати і розпалювати мене в часи шукання...

— Каро, Каро, не треба було випивати з мене усіх сил. Ти була занадто пожадлива, ти не хотіла нічого, зовсім нічого залишити мені... Кожен раз після побачення з тобою я приходив додому розбитим. Я нічого не читав, я нічого не писав... Ти була, як буря, яка нагло приходить, застелює весь обрій, все небо... Але так швидко й пролетіла ти, як пролітає ця

південна буря... А потім, Каро, тобі зовсім не потрібно було мати гарних очей і тонких брів...

— І навіть ти літніми вечорами, коли я писав, приходила й несподівано лякала пісні. Ти не розуміла, що пісня породжує любов, ти не розуміла, що кожний твій поцілунок коштував мені пісні, що кожна твоя ніч вбивала співи, бо було це надто... Потім тобі не треба було, коли я читав свої твори, тобі не треба було так одверто позіхати... Та що там! Ти сама добре знаєш, чого непотрібно було робити тобі й мені.

З такими думками іду до Кари.

— Залишся, не їдь,—каже вона...

— Чудна, Каро, ти зовсім дитина...

Як то? Вона дитина? А в протилежному я ще не переконався? Ну добре, коли я залишусь, то вона доведе мені, що я дурень.

— Коли ти повернешся?

— Гадаю, що через рік, а може й швидче... а може...

Ну, добре, вона чекає.

— Але гляди—додає Кара:—Не дури!

І ми з нею прощаємось.

Я не дурю її. Я кажу щирю правду. Може я й повернуся...

* * *

Тут абрикоси в кінці й груші вже є—там від ягід рясно, рясно. Гей, гей! Як то буде? Стукотить машина, з містка на місток пере-скакує, заховалась, зарилась в тонелі... От ос-

танній, четвертий. Вже рівно, але трава ще жовта, попалена, зсохла і гори тремтять праворуч. Літні гори, сині, покриті туманом. Там, за цими горами, я кинув щось, кинув щось, а що — не згадаю...

А спереду степи рівні, рівні й знайомі, близькі. А з тих гір (через степ, аж туди над Дніпром) простяглося незримо для всіх павутиння... І от їду я й, як павук, тягну за собою ще одну нитку... Як ще їхав, то віз щось із дому туди, у ці гори, а тепер з гір везу, що — не знаю...

Ніч і день. А увечері видко за зворотом знайомі огні. Загуркотів міст, дим забився об скло, засичали вагони. Вдома...

Знайомих одвідати треба... До кого-ж іти? До Васі? Звичайно до Васьки... Він краще всіх знає: де, що і як. Він і посаду знайти допоможе.

А коли до нього йти, то проходити повз її вікна...

Ге! Ні... Стоп! Ти не підеш, чортова лялька! Не підеш. Її побачити схотілося? Її? Дурниці! І чого-б я хотів її бачити? Я піду до Васі, а чим винен я, що вона живе коло нього? Ясно і просто. Просто і ясно. А при чому тут вона? Хіба я згадував про неї? Чудно, коли так. Ну-да. Я згадував усіх знайомих і її згадав. Чому-б і не згадати, коли вона моя знайома? Просто знайома, от і край. Іду до Васьки... Раз, два! Раз, два! Левої, левої.

II.

Бачив таки її. Коли йшов до Васі, вона сиділа на вікні й писала щось. Певно свої віршики. Але я не звернув ніякої уваги й спокійнісінько пройшов повз неї.

Чого-б я дивився у всяке вікно?

А коли сидів у Васі, Маріяка зайшла. В кімнаті було так душно, що у мене голова закрутилася, а вона червона була... Не гарно, коли в кімнаті важке повітря... Я підвівся і відчинив вікно, а коли обернувся, вона вже була чогось бліда...

— А... добрий день... Надовго приїхали? — Але потім, не чекаючи відповіді, до Васі:

— Чи немає у вас Винниченка: „Краса і сила?“

— А отам на полиці,—каже він.—Немає? Та ви-ж взяли ще вчора.

— Ах, правда, вибачте,—говорить вона й знов їй ніяково. Дивиться байдуже.—Прощайте!—Пішла...

Бліда трохи стала, схудла, але не змінилася майже зовсім. Така-ж крижана, лише очі великі, сірі, з промінням. І як ці очі не розтоплять її і не сплять оточення?

Пішла... На сонце набігла хмарка і день посірішав.

— Ну, розкажи, як жилось у Криму.

— Що розказувати? Я писав тобі докладно... Пора йти.

— Так скоро? Ти-ж хотів про щось розпитати...

— Ні, не охота. Іншим разом.

— Провести тебе?

— Ні, ні, я сам піду.

— Заходь.

— Добре.

Іду. Повертаю коло бузку, наліво її вікно. Зараз... От зараз... Ноги зовсім не йдуть, не слухаються...

— Борисе!

Зупинився, чи кликав хто? На вікні Маріяка. Дивиться, обличчя, як завжди, серйозне, а очі сміються і перемигуються проміннями...

— Про що так замислились?—питає.

— Я? Нічого. А що вона робить? Пише?

О, що до неї, то вона нічого не робить, байдики б'є.

— А ви пишете?

— Ні!

— А що робите?

— Теж нічого.

А вона як?

Вона дуже розледащіла. Після роботи спочине годину-дві і йде працювати в клуб, а потім на скелі, вона що-вечора ходить на скелі... Та мабуть прийдеться кинути, бо просто не можливо: де не ступиш — пара, то на голову, то на руку станеш. Прямо лихо! Навіть посидіти не можна. Вчора її, наприклад, просили оступитись з одного затишного кутка — бо це „їх“ місце!

— Їх! От чорти!—І вона засміялася...

— Ну, прощайте,—сказав я, чогось раптом розсердившись.

— Ідіть собі.

Пішов.

А й справді гарно мабуть тепер на Дніпрі? Треба коли-небудь піти подихати свіжим повітрям...

І як я раніше не зібрався туди? Треба неодмінно піти...

. * * *

Зустрів якимось випадково й сказав їй, що ходжу що-вечора на скелі, і дивно—не бачив її ні разу.

— А-а!—тягне Маріяка байдуже.—Я ходила у степ, я на скелі давно не ходжу вже...

Тепер вона ходить на скелі. Зустрічав, певніш бачив, бо не балакав і не здоровавсь. А час летів.

Осінь. Розкидала жовте волосся, розіслала килими. Ночі прозорі стали, ранком земля холодна. Павук плете павутиння між голим віттям, вітер холодний, злий сичить по кущах, а Дніпро синій, темний. Справжня осінь, ясна, кришталева.

Ніхто вже не ходить сюди у цей парк, лише я та Маріяка. І між нами теж ця прозора осінь, павутиння незрима струною... Тягне воно, притягує нас з двох кінців міста сюди в парк... Я не пручаюсь. А Маріяка хоче розірвати, видно, змагається міцно... Я знаю чого... Але-ж

ми повинні зустрітися. Як то буде? Знаю. Треба байдуже всміхнутися і сказати:

— Давно вже не ходжу я сюди і ніяк не гадав зустріти вас тут. А от вийшов випадково і зустрів.

Вона знатиме, що я неправду кажу, але буде мені вдячна.

Сиджу, мрію... Голос:

— Добрий день!

Вона! Схилилась, дивиться пильно і голову по своєму звичаю в бік, потім підходить, бере за руку, підводить угору...

— Діждався?

Обгортає і цілує кріпко, міцно. Рвучко повертається і йде.

— Почекай!

Іде швидко, сходить на доріжку, щезає. Схоплююсь, біжу—вже не видно її. Натикаюсь на якусь юрбу. Питаю. Ніхто не бачив... Біжу далі. Кличу.

Тиша. Лише вітер шумить в кущах і пісок рипить під ногою.

* * *

На другий вечір вона не прийшла. Вже за-світились лихтарі у місті. Пішов до Васі... На вікні Маріяка.

— Добрий вечір.

— Добрий,—всміхнулась.

Чи не зможу побачити її завтра ввечері там на скелях? Мені треба з нею побалакати. Конче потрібно. Необхідно...

— Навіть необхідно,—каже вона розтягуючи слова.—А мені немає про що з вами балакати.

Вона просить мене викреслити це з голови. То було просто так. Гарний вечір і настрої. Жарт.

Держусь за дерево і почуваю, як пальці ріжуть кору.

Але-ж вона цілувала мене?

Ну, то що-ж? Почім я знаю, що лише мене одного цілувала вона? А якщо ні? Мало кого вона не цілувала, так ото кожен і мусить щось взяти собі в голову? Хе! Вона вільна сама собі. Схотіла—поцілувала, а зараз не хоче й балакати зі мною. А потім я-ж скоро їду у Крим до якоїсь Кари, —це, звичайно, їй зовсім байдуже: чи Кара, чи дві Кари, але-ж вона бажає мені всього кращого і таке інше.

Я не слухаю до кінця, повертаюся і біжу до Васі.

— Ідіот чортів! Невже в його тупій голові немає ані краплі розуму. Невже він такий йолоп, що нічого не баче і не розуміє. Га?

В чому річ? Він таки зовсім не розуміє мене! Чого я так раптом накинувсь на його?

Ах, правда, я й забув, що маю діло з моїм надзвичайним, чудовим Васею. Але-ж, яке він має право розказувати всім про мої особисті справи. Хіба я казав йому, що їду до Криму? Хіба я казав йому що-небудь особливе про Кару?

О, він цього не говорить але-ж він має голову, щоб робити висновки і, потім, він не

розуміє, чого я хвилююся. чого я ховаюся з своїм коханням до Кари навіть від його?

Він ще має право робити висновки! Кувалда чортова! І розказувати про це всім!

— Кому?—питає Василь.

— Маріяці, наприклад!

— А-а!—то вона-ж сама розпитувала, вона останнім часом дуже цікавиться тобою. Я з тобою приятель і з нею приятель. Ну, чому-б і не погомоніти про твоє щастя? Чудно навіть.

— А, куряча твоя голова, — кричу я. — Я ніколи не любив Кари, вона пуста, дурна дівчина. Розумієш? А потім я не їду у Крим. Мені там немає чого робити. Мені таки зовсім немає чого туди їхати. Я прошу тебе не бути агентом у де-кого. Так, так, у де-кого, от і все.

— Ну, ну! — каже він і сміється...

Невже я гадаю, що порозказує? Він скаже, щоб вона нікому нічого не казала. Даремно я так хвилююся. Він знає, кому що можна казати. Хе, він не такий дурень, за якого я його маю, чорт забери! Він розуміє...

Він розуміє?! О, він розуміє?! чорт-би його забрав! Я прошу його нічого не казати їй. Я сам з нею побалакаю; мені посередників не потрібно!

Грюкаю дверима, вибігаю й повертаю по дорозі, що в степ. От вже казарми, а далі за радіо-станцією й він...

— Чекайте, — чую голос. Обертаюсь і ледве не падаю від здивування. Маріяка.

— Ух, і біжите-ж ви! Ходімо далі, ви-ж у степ?

— Так! У степ.

— Ну й я піду з вами... Можна?

— Можна.

— Гарний вечір... Зорі... Я люблю зорі, я не можу жити без зір. Коли їх вкривають хмари, мені стає сумно, — каже вона:

— А тобі, милий? — Здрігнувсь. Вона-ж, сміючись, дивиться і простягає руки.

— Я чула вашу розмову. Ах, які ви обидва дурні! Страшенно дурні.

Вона чисто така, якою я бачив тоді її, ві сні, але зараз вона вже не втіче-е. Звірем хапаю її, цілую вуха, очі, брови... Геї! Молотом, паровою машиною гатить серце по ребрах, силкуючись вирватися... Заніміла, лише очі з-під довгих вій дивляться жваво, весело.

І враз хмарка, така ясна і хитра хмарка.

— А що то за Кара?

— Я не люблю її.

— Не любиш? Ну й добре.

— А чому не питаєш, чи любив чи ні? — кажу я, і мені чогось стає боляче. Чи тому, що вона не розпитує, не цікавиться?

— Ну, то вже не моє діло, — каже вона і додає: — і тобі... чи любила я кого чи ні. Зовсім. Абсолютно.

Правда, правда. Я-ж забув, що це Маріяка... Справді, яке мені діло, чи любила вона кого чи ні? Коли я схочу, то можу поцілувати її в плече і сюди... і сюди... Правда?

Вона була бентежна.

Може через те, що вона була така бентежна, я міг цілі дні дивитися їй у вічі. Ми-ж часто ходили в степ. Схиляться вітри над яром, хмари розкидають руки над обрієм і тихо, тихо злітає вечір... Жовта осінь, жарка.

— Хо, — нахиляється Маріяка: — Я бачу, ти зовсім згорів. Потім: — Маестро я дозволяю вам скинути сорочку!

Скидаю, повертаюсь до сонця.

— Хороше! Підсовуюсь, тягну руку, другу.

— Ну-ну, — застерігає вона... Сиди собі. Читай!

Иноді не бачились днями, тижнями і побачити її було неможливо.

Заходив до неї, шукав по знайомих місцях. Немає ніде. Коли-ж зустрічав випадково, чув заяву:

— Ти мені страшенно набрид. Я не хочу тебе бачити!

Потім якось знаходив вдома цидулку: „Борисе, як почуваете себе? Залиште завтра вдома книжку. Зайду о 8 г. вечора. — М.“ І внизу примітка: „Я весь час зла страшенно і ти не сердься.“ — Все це значило, що завтра підемо куди-небудь. Але чому завтра, коли я хочу сьогодні? Я зовсім забув: у мене завтра діло, дуже важлива справа і рівно о восьмій... Залишаю записку. „Іду до Н, прийду годині о 12-тій. Книжка на столі.“

На завтра о пів на восьму вихожу, вертаюся о 9-тій. Відчиняю двері і від здивування німію. Коло столу Маріяка читає мої зшитки.

— Що це за мода читать чужі рукописи без дозволу?

— А що-ж, скажи, будь ласка, робила-б я до 12 години.

— А, і тільки. Аби час минув, а так тобі не цікаво?

— Зовсім не цікаво,— каже вона.

Починаю злитися і питаю:

— Чого я не міг тебе бачити цілих десять днів?

— Не хотіла я тебе бачити.

— А тепер хочеш?

— Хочу.

— Так може я не хочу!

— А мені яке діло? Можеш робити, що хочеш. Я не буду перешкоджати тобі й сидіти мовчки.

Залазить на ліжку, підбирає ноги, мовчить.

Читаю. П'ять хвилин, десять, пів години... Мовчить.

— От ірод,— думаю,— почекай-же.

Читаю ще хвилин десять. Озираюсь—її немає. Втікла!.. А місяць так гарно світить... бере жаль. Піду до скель... Іду по вулиці, повертаю до Дніпра. Сідаю і слухаю, як шелестить він десь далеко внизу під ногами. Дивлюся на вогні, що лягли над мостом і над берегом тим. Ніч ясна й холодна. Ех, скоро зима, вже одної сорочки мало; проходить свіжий вітер крізь неї.

Але мені хороше, зовсім хороше!

Хіба я й сам не можу посидіти? Все одно через пів години час лягати, бо завтра рано на працю. Встаю і кажу сам собі:

— Ну, да, звичайно!

Несподівано з-під скель чути сміх і гола рука хапає за ногу.

— Де була?

— Купалася.

— От, дурне! Вже осінь і холодно.

— Ет, що там! ходім купатися. Вода тепла.

Ну що зробиш? Іду. Роздягаюсь. А Маріяка десь щезла... Чую, пливе.

— Ау! Ух як холодно. Сміється.

— Пливи до мене!—кличу.

— Ро-о-зумний який!—лунає над водою її насмішкуватий, ваблючий голос, на чорній воді голова підпливає, клацає зубами.

— Ну, вилазьмо. Я змерзла, як цуцик!

Видряпалися на самий верх скелі. Б'є одинадцять, дванадцять, година, дві, три, і лише коли сходить сонце і починають приставати перші дуби*, я йду просто на роботу. Іду злий, неспокійний, незадоволений.

Маріяка—спокійна. Дивиться через свої довгі вії і каже:

— А все-ж таки ти чудний, страшенно чудний! Чому вона каже так?

* * *

Буйно бентежитьсь вітер, кидає хмари на море. А від самого моря аж за обрій—бір.

* Дуб—великий човен.

Столітні сосни стали гнучкою стіною — вона дзвенить і хилиться, а просіка вузька, на два кроки,—рівна, як промінь...

Я стою коло скель по груди в воді й дивлюся. Буря виє, набігає бурун, вкриває, перекакує через голову—в небі гомін. І раптом все стихає... небо ясніє, виринає місяць і розливає біле молоко на бір і на море.

Почуваю нудьгу в грудях, немає чим дихати, кров стукає так у голові, ніби там ходить потяг... На доріжку виходить вона—Маріяка. Простоволоса, дика, струнка, без одержі,—очі зелені і в них відбиваються ясно червоні стовбури сосен... Бачить мене—сміється... Не сміється, а зуби скалить.

Ех, що там! Посуваюсь все ближче, а сам пригинаюсь, щоб не видно було, що підхожу, а ніч ясна. Натягнув хтось струни межі мною і нею ..

Зриваюсь з диким, несамовитим завиванням. Вітер свистить і пісок злякано дзвенить під ногою і летить шматками. Вона здригує і хитаючись з боку на бік, як бігають всі жінки, нахиляється—летить. Волосся, як крила... от, от... хватаю за руку, потім за шию, але вона, як гадюка, випростується. Руки пробігають по тілові і хапають повітря, а вона щезає і лишилась сміх жагучий такий, ясний, привабливий розбивається об сосни і тане.

Такою часто-густо ввечері ввижається вона мені. Хочеться взяти її і поламати надвоє. Хочеться, щоб вона цілувала мене, як Кара.

Яка Кара? Сама звичайна самичка... Хочу, щоб була моєю. Моєю тільки і більш нічиєю. Почуваю, як скаженію—і все. Менше починаю володіти собою. Підвожусь і кажу сам собі:

— Я хочу, щоб вона була моєю!

* * *

Вчора бачив її з якимсь чудаком і сьогодні говорив з нею про це.

— Бачиш,—казала вона—й ти такий-же, як і всі. Погляд у тебе на нас, на жінок такий, як у всіх. Власність! Ви хочете власности! Як тільки визнаєте, що вас люблять, зараз же: „моя“ та й ще „вся моя“, ані крихти нікому, навіть нічому... Ти не знаєш, як часто доводиться зустрічати серед наших партійців ще більших свиней, ніж ти... Не сердься. Це-ж свиняче відношення?

Дивиться, питає, очі суворі, і в них почувається мука.

— Свиняче,—відповідаю.

— От бачиш, ти хоч свідомий цього, а інші так просто кажуть: що-ж, тепер можлива лише така сім'я. Що сім'я! От, гадають, що я не живу ні з ким через те, що не хочу звязуватися дітьми! Яка дурниця. Я люблю дітей, і коли-б... я-б мала їх десяток. Не менше!—Сміється, з очей посипалися проміння.

— Я-б їх якось пристроїла, вмісті-б жила. Не те... Все не те... Чи зміг-би ти, щоб і добре ти жив, щоб усе було в тебе, а ти був-

и раб. Певно ні... Так і я... От знайду такого, хто не власник що-до жінок. Полюблю—то й побачимо... Я не хочу бути чиеюсь там власністю. Я не хочу бути квочкою. А так... хіба що зігнуся, або поламаюся, милий, не допомагай мені згинатися!

А вечір був гарний, а я не хотів, щоб вона пішла од мене. Вона-ж збиралась кудись в театр. Може-б і мені піти з нею?

Ні, вона піде сьогодні сама. Я намагався.

— Ні!—очі стали суворі, жорстоко-холодні:
— Ти набрид мені. Що за звичка! Я-ж ніколи тобі не перешкоджаю, коли хочеш ти бути сам.

Одвернулась, пішла. Навіть не умовилась, коли побачимось.

* * *

На другий день прийшла. Був бурхливий вечір. Хтось скакав огненним конем і махав над обрієм. Надходила гроза, але ми пішли, як і завжди, у степ. Не даремно-ж вона була селянка. Це мабуть остання гроза. Тепер-же почнеться осінній нудний дощ, заплачуть мутно вікна, буде тоскно...

Чорний вітер люто накинувся на голу землю... Відриває шматками цілі скиби й разносить по степу. Іноді важко йти проти вітру...

Маріяка виставила груди вперед, зігнулася трохи і, розкривши обійми, співала.

— Що ти співаєш?—спитав.

— Так, своє. Як іноді співає самоїд: „от-везу хазяїна і він дасть мені грошей на водку.“ Я люблю тебе і бурю, і скоро поїду.

Вона стала, обгорнула мене рукою за плечі, перекрутилась на місці й засміялася. Вона завжди сміялася не до речі...

— Чого ти? Куди ти їдеш? І зі мною тобі не жаль розлучатися?

— Ні, не жаль! Ех, як гарно вітер гуде. Давай бігти?

Ми побігли.. Маріяка біжить спереду, хустка в руці, а волосся, як грива, розпустилося. Вітер сказано цілує її постать... Пригортає.

Згадався мені бір і море, і вона, Маріяка... Зірвавсь, перемиг вітер; обернулась, всміхнулась, як там, і полетіла. Біжу мовчки, зуби зціпив, відчуваю—горять вуха. Вона повертає з кряжу в балочку. От перечепилася за щось... впала... Добіг, хватаю... Підняв і поніс, притулив до себе, вдивляюсь в обличчя, очі чудні, чудні, темні, чекаючі... Продираюсь крізь кущі, куди й сам не знаю. Застогнала вона... обхопила рукою за шию, припала. Цілує так, ніби весь світ, хижим звірем, хоче випити з мене всю міць... Очі вкрили весь обрій... чудні такі, темні—таємні. Далі трохи просторніше стало, але дихати нічим... Шия білим блиснула, темні плечі, круті, і почув, як коло щоки почали танути гнучкі, тверді груди...

Коли прочувавсь, світ був звичайний.

Повертались додому, як завжди, пізно. Попрощались, як завжди, на розі Іванівської і Ленінської і пішли, як завжди, різно. Я собі, вона собі. Але, коли я вже вдома влазив у вікно, то почув, що чогось немає в мені. Ніби якась буря влетіла у сад і розбила там усе, розігнала...

Коли засипав я, згадав, що умовивсь побачитись з нею завтра. Позіхнув солодко, перевернувся на другий бік, і в голові майнула думка, що тепер вона вже моя!

* * *

Знов казав їй, що хочу жити вкупі.

Тепер не сміялася, а казала серйозно.

— От ти знов! Ще й укупі. Мені вдома краще, кімната моя куди більша за твою. Ти просто цілий день хочеш бути зі мною.

— Я хочу завжди бути з тобою!

— Оттакої! Казка про білого бичка! Ні, це неможливо. Перше, того, що я їду до Київа, а по-друге, що не хочу завжди бути з тобою. Ти гарний лише в малих дозах... як тютюн. Важко одвикати буде. Сій, сій! Ти вже хочеш сказати: „нащо-ж одвикати“? А я кажу: „нащо звикати?“.

— Нащо-ж це крутимо ми!

Не хочеш, кинь!—сміється:—у тебе зараз очі такі такі мутні й вогкі. Погані очі. Фу! Не-хо-ро-шо!

А у самої очі світяться... Хапаю, але виривається. Вже надворі. Зазирає у вікно і кричить:

— У тебе очі вогкі, темні, погані!

— А у тебе світяться,—відповідаю.

— Того я і втікла! А ти думав... Дурний! Того й їду!—Зразу стає якось не по собі і вчора казала те-ж саме, та я гадав, що шуткує, але зараз каже вже правду.

— Ідеш? Заходь у кімнату. Годі пустувати!

— А не будеш займати?

— Ні!

Заходить, сідає:

— Їду, і їду завтра.

— Неправда.

— Ні, правда, вже й командировка є.

Витягає. Читаю. Справді. Нічого не розумію. Голова моя, певно, зовсім дурна стала. В чому річ?

— А що-ж вчора... Чи ти не любиш мене?

Ні, вона любить мене, але-ж чого-б вона через мене кидала свої власні справи? Вона-ж може зі мною листуватися. Потім ми-ж будемо бачитись: вона буде наїздити сюди. Їй самій, сказати правду, не охота їхати від мене, але тим швидче вона примусить себе...

Хіба-б вона інакше поважала себе, хіба я поважав-би її?

Бачу, що каже щиро, бачу, що не перекопати. Повстає чогось мутна злість.

— Ну що-ж, їдь собі, а я поїду у Крим.

Але вона байдужа, потім починає сміятися, сміятися, сміятися:

— Я знаю твої думки! Ах, який ти дурний... Я прошу тебе їхати у Крим...—а далі вже похмуро трохи:

— Дивися, Борисе! я з розбитих чашок не п'ю!

Ясно. Але хто її просить, або буде просити? Хай вона не боїться! У мене теж є свої погляди: коли я п'ю з чашки, то чашка мусить бути моєю! Я викрикую нарочито голосно.

Тоді вона хитає головою і каже:

— Який ти паскудний власник! Ну, добре, ти-ж зможеш теж переїхати до Київа?

Але в мені прокидається пиха:

— Ні, я не поїду за тобою хвостом, якщо ти не хочеш бути зі мною. Я ніколи не зроблю цього! Вирішено: я їду у Крим. Зараз-же піду влаштую це!

Маріяка затихла, сидить, якимось зігнулася чудно:

— Як хочеш, твоє діло.

Розлучилися холодно. Коли протягувала руку, спитала:

— Так значить точка?

Що відповів я, не знаю.

III.

Через тунель проскочив потяг. Зараз коло печер і скель майне і приїдемо... Вокзал, трамвай, пристань, південна сторона. Поспішаю. Що сталося за цей час? Іду повз батареї над морем. Ще три верстви й Кара.

Лізу по твердій стежці. От поворотка над прірвою: тут Кара той рік вперше співом мене зацікавила. Тополі. Тут я цілував її в-останнє. Ті-ж гори, те-ж небо... той же схил з виноградом.

Де-ж Кара? Зараз буде міндалеве дерево і Карина хата. Вже видко... Хто це надворі?.. Кара! Ні, це мати її:

— Селям алейкум!—кажу.—Де Кара?

Мовчить, лише очі щось кажуть:—Кара... немає Кари.

Почуваю щось гостре під серцем.

— Де Кара?—кричу вже злісно.

— Немає.

— Вмерла чи що?—грубо, дико.

— Як вмирала, просила оце передати.

Повертається, йде до хати.

Іду, сідаю на камінь... А сонце палить, палить, безжалісно так, як літом... перед очима мухи літають.

Повернулась стара:—От візьми.—До рук щось поклала.

Глянув: чорне, мертве волосся.

* * *

Ходжу по вулицях, слухаю гомін натовпу, а вночі йду до моря і слухаю його пісень.

Иноді зустрічаю Кару, тоді біжу наздогін, але, наздогнавши, бачу, що помилився...

Виїзду в море, натягаю вітрила, прямую на обрій, але він тікає; скільки не силкуюся

наздогнати його—він відходить все далі й далі. Я страшенно люблю бурю. Я йду назустріч вітрам і гойдаюся на піні...

Я рибальчу. Кожного дня з нашого осередку виїздить сотня човнів. Щодня на морі гинуть товариші, але мені не щастить; два рази розбивало мій човен, два рази мене витягали непритомним.

Кажуть, хто бачив море в осінню грозу, кому глянуло в вічі воно, той забуває жінок і починає кохатися в ньому... той не може вже кинути його.

Осінь тепер... ніч... Веслом зачіпаю я хвилі і вони рокотять і йдуть рядами за обрій..

За кожним ударом світиться море.

За кожним помахом загораються вогники.

Я почуваю, що море мене полонило.

Правда, кому воно глянуло в вічі, той вже не піде від нього...

Нема Маріяки, немає Кари...

Лише я та море...

* * *

Шинок. Чути лайку і вереск жіночий...

Ні! Знов мене тягне туди, де праця, де люди...

Далі від моря, бо воно сковує сили...

Десь за кряжем—місто.

Там ніхто нами не цікавиться—цікавляться спекулянти нашою рибою. І все.

А вчора випадково прочитав торішню газету: нею було вкрито стола у мого сусіда. Перший раз за два роки!

Лист. З Київа.

„Випадково взнала вашу адресу. В Київі зустріла Васю і він каже, що ви пишете якісь скажені листи про Море з великої літери. Я страшенно захоплена роботою, а ви залізли у якусь дірку. Чи пишете що?—Маріяка.“

А внизу ледве видко, дрібненько, дрібненько:

„Милий, я за тобою скучила... ти вже не власник... Вася каже, що море тебе відучило... М.

* * *

Гей! Що там! Море більше не має отрути!
Дихнуло з степу ясним вітром. Там вже снігами все вкрито. Там лежить він рівний. . там чекає робота...

Схоплююсь. Хапаю речі, запихаю в кошик...
Гей... гей!

І як я раніш не додумався їхати? І що я робив у цій дірі! Хо, хо! Чорт побери!

Наплювать на все тепер.

А жаль моря. Воно таке гарне, гарне. Суворе. Ще раз поїду в море!

Переодягаюсь, біжу. .

— Що це ти! Хто-ж сьогодні поїде з тобою? такий вітер:—кажуть мені.

— Сам їду!

— Чого ти так сяєш? Гроші одержав!

— Вгадай?

— Чорт тебе знає, чого радієш, йолопе!—кажуть мені з заздрістю.

— Мабуть збожеволів.

Їду.. Підкидає, б'є. Це воно сердиться, що вирвався я з-під його влади...

Ех, море, море! Дурне, велике море! Ну спробуй, не цілуй скажено скель, не примушуй їх гомоніти з тобою, і скелі самі присунуться до тебе. Так! Дурне, велике море, я їду завтра. Хо, хо! Я їду завтра.

* * *

Знов стукотять вагони. Знов огні вночі по степах.

Знов вільно і мирно дихає степовий день. Над вечір рожевіють хмарні провалля. Потяг вистукує: „Кома, кома“.

Летить, зриває сніг слідом за вітром.

Ми виїхали з „Межевої“, а яка буде далі, не знаю...

З М І С Т.

	Ст.
Мусема	7
Голод	15
Листи з Криму	31
Маріяка	53

Ціна 55 к.

~~150~~

0550

СКЛАД ВИДАВЦІВ:
КНИГОСПІЛКА
Київ, ул. Короленка 46
Харків, Горькінівськ. пр. 2

1